

UOT 81-26

QLOBALLAŞMANIN AZƏRBAYCAN DİLİNƏ LEKSİK SƏVİYYƏDƏ TƏSİRİ

AĞAYEV DƏYANƏT SABİR oğlu
Azərbaycan Dillər Universiteti, doktorant
deyanet089@gmail.com

Açar sözlər: qloballaşma, leksik səviyyə, təsir, dilin qorunması, dil siyasəti

Qloballaşma dedikdə müəyyən predmet və hadisələrin getdikcə bütün Yer kürəsinə aidiyyəti, onların bütün Yer kürəsini əhatə etməsi başa düşülür. Bu termin artıq özündə daha vacib hadisələri biləşdirərək əhəmiyyətli mənə qazanmağa başlamışdır: qlobal istiləşmə (iqlim dəyişikliyi), qlobal katastrofik risk, qlobal ədalət, qlobal hüquqlar, qlobal hakimiyyət, qlobal dəyişiklik (iqtisadi, sosial, coğrafi və s.), qlobal böhran və s. Məsələn: qlobal istiləşmə – Yer kürəsinin iqlim sisteminin orta temperaturunun artması kimi, qlobal katastrofik risk – müasir sivilisasiyanı dağıtmaq təhlükəsində qoyan risk kimi, qlobal ədalət – beynəlxalq hüququn bütün ölkələrdə tətbiqi kimi, qlobal hakimiyyət müstəqil və ya ittifaq dövlətlərin idarə edilməsində BMT, Dünya Bankı və s. kimi təşkilatların vacib rolu kimi, qlobal dəyişiklik – insan həyatının bütün sahələrində baş verən qabarıq dəyişikliklər kimi, qlobal böhran – dünyanın əksər ölkələrində iqtisadi tənəzzül və iqtisadi gəlirlərin azalması kimi başa düşülür. Qloballaşma termini bunlarla kifayətlənmir. Ümumilikdə onu iki qrupa ayırmaq daha düzgün olar: müsbət dəyişikliklər gətirən qloballaşma, mənfi dəyişikliklər gətirən qloballaşma. P.Murdukutas qloballaşmanın 3 tərəfini ayırır: yaxşı tərəf, pis tərəf və çirkin tərəf [1]. O göstərir ki, qloballaşmanın yaxşı tərəfi asan etibar və nüfuz qüdrəti barədədir. Burada pullar yerli və milli sərhədləri asanlıqla aşaraq axmağa başlayır. Onun pis tərəfi dedikdə yerli marketlər üçün yaranan yeni risklər nəzərdə tutulur. Nəhayət, qloballaşmanın çirkin tərəfi isə millətlərin yerli icmaların devalvasiyadan çıxmaq üçün qloballaşmaya son qoymaq uğrunda apardıqları ticarət müharibələridir. Lakin 1980-ci illərdən bəri sürətli fəaliyyət göstərməsinə və daha mürəkkəb olmasına baxmayaraq, indiki qloballaşma iqtisadçıların bizə öyrətdikləri kimi deyil [2]. Bu baxımdan qloballaşmanın, eləcə də dünyanın dil mənzərəsinə təsiri aydın surətdə müşahidə edilməkdədir. N.Vəliyeva qloballaşma şəraitində ingilis dilinin Azərbaycan dilinə təsirlərindən danışarkən qeyd edir: “Müasir dövrdə ingilis dilinin prestijinin sürətli artması müasir dünyada, eləcə də Azərbaycanda müşahidə edilir və bunun ən azı iki səbəbi var. Birincisi, universal kommunikasiya vasitələrinə, bütün insanlıq üçün ümumi dilə olan tələbat var. İkincisi, bu ehtiyacı təmin etmək üçün digər beynəlxalq dillərlə müqayisədə ingilis dilinin üstünlükləri [3, s.37].

Qloballaşma şəraitində ingilis dilinin Azərbaycan dilinə təsirləri fonoloji, leksik, sintaktik səviyyələrdə özünü daha çox göstərsə də, onların içərisində leksik səviyyədə olan təsirlər daha aydın müşahidə olunur. Bu da aydındır ki, bir dilin başqa bir dilə təsiri sözləmə prosesində daha qabarıq olur. Bu təsir alınmalarla nəticələnir və onlar əvvəlcə “gözləmə rejimi”nə düşdükdən sonra qısa və ya uzun müddətə dilin lüğət tərkibinə keçə bilir və ya qarşılıqları müəyyənləşdirildikdən sonra lüğət tərkibinə düşmədən sıxışdırılaraq unudulmağa başlayır. Azərbaycan dilinin lüğət tərkibində Avropa dillərindən birbaşa və çox zaman rus dili vasitəsilə daxil olmuş xeyli sayda alınmalar vardır. Q.Məhərrəmli əksəriyyəti “gözləmə rejimi”ndə olan son 15-20 ildə mediada işlənən alınma sözlərlə bağlı yazdığı izahlı lüğətdə ümumilikdə 2200-dən çox leksik vahidin izahını vermişdir [4, s.5]. Bu vahidlərdən 404-ü təkcə ingilismənşəli olmaqla, ümumilikdə 460-a yaxını ikili və üçlü (ingilis və latın, fransız, alman, yunan, holland, ərəb) mənşəli olaraq qeyd olunmuşdur. Bu leksik vahidlərdən 113-ünün qarşılığı qeyd olunmuşdur ki, onlardan da 17-sinin ingilismənşəli

(2-si ikili: latın və fransız olmaqla) olduğunu qeyd edə bilərik. “Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti” kitabında isə 269 ingilismənşəli (10-u ikili: latın, rus, ispan, avstraliya, malay, fransız, yunan olmaqla) söz yer almışdır [5,6,7,8]. Bunlardan da 98-i yeni əlavə olunmuş 1289 sözün 7.6%-ni təşkil edir [8, s.695-708].

Azərbaycan dilinin lüğət tərkibində yer alan ingilismənşəli sözləri aid olduqları sahələr üzrə aşağıdakı qruplara ayırmaq olar: idman, musiqi, texniki, iqtisadiyyat və digər.

İdman sahəsində əvvəllər də rus dili vasitəsilə xeyli sözlər Azərbaycan dilinin lüğət tərkibinə keçmişdir. Məs.: futbol, voleybol, xokkey (hockey) və s. Yeni daxil olmuş sözlərdən beysbol, həndbol, pas, set, ralli. Mediada istifadə edilən, lakin lüğət tərkibində hələlik yer almayan sözlərdən bədibildinq, pauerlifting, derbi və s. göstərmək olar. Bu siyahıda bəzi sözlər də əlavə olunmalıdır, məsələn: armrestling. Buna səbəb mediada işlənən alınma sözlərlə bağlı yazılmış izahlı lüğətin 2008-ci ildə tərtib olunması və yenilənməməsidir.

Musiqi sahəsində həm əvvəllər, həm də hazırda ingilismənşəli müxtəlif sözlər Azərbaycan dili daşıyıcıları tərəfindən istifadə olunmaqdadır. Lakin onların əksəriyyəti lüğət tərkibində yer almır. Nümunə olaraq pop, rok, ekvalayzer, dicey, karaoke və s. sözləri göstərmək olar.

Texniki sahədə də daha çox alınmalara rast gəlinir. Bunlar da əksərən kompüter texnologiyası və onun terminləri ilə əlaqədardır. Əgər əvvəllər memarlıq-inşaat sahəsi daha aktiv surətdə alınmalara yol açırdısa, bu gün texnika daha çox kompüter, internet texnologiyaları üzrə fəaliyyət göstərərək alınmalar üçün şərait yaradır.

İqtisadiyyat sahəsi qloballaşmanın prioritet sahəsi kimi alınmaların müşahidə olunduğu bir sahədir. Burada həm əvvəllər (məs.: demping), həm yeni (məs.: marketing, menecment və s.) daxil olmuş sözlərlə yanaşı, “gözləmə rejimi”ndə olan sözlərə (advertayzing, diskaunt və s.) rast gəlinir.

Digər sahələrə aid nümunələr isə xeyli saydadır. Onlar da lüğət tərkibində olan (centlmen, bestseller və s.) və mediada işlənən, lakin öz zamanını gözləyən sözlər (cekpot, dopinq, fiçe və s.) kimi statistik məlumatlarda öz əksini tapır.

Dillərin bir-birinə təsiri qaçılmazdır, xüsusilə, söhbət qlobal dil olan ingilis dilindən gedirsə, bu təsir fakt halında araşdırılmalıdır. Burada dilin qorunması və dil siyasətindən danışmaq xüsusilə vacibdir. Çünki müxtəlif sistemli dillər olan ingilis və Azərbaycan dilləri, əlavə olaraq başqa bir müxtəlif sistemli dil olan rus dilinin vasitəsilə qarşılaşdıqda Azərbaycan dilinin orfoqrafik və orfoepik normalarının pozulması halları baş verir. Bundan əlavə, alınma sözlərdən milli söz və ya sözdüzəldici şəkildə vasitəsilə yeni sözlər yaradılaraq “milliləşdirmə” onların statistik olaraq alınma sözlər siyahısında yer almaması ilə nəticələnir. Bu mənada Azərbaycan dilinin orfoqrafik, orfoepik, izahlı, terminoloji və digər lüğətlərinin yenidən tərtib olunması və ingilis və Azərbaycan dilləri arasında birbaşa əlaqənin təmin edilməsi təsirlərin mənfi xarakterindən xilas olmaq yolunda atılmış əhəmiyyətli addımlardan sayıla bilər.

Azərbaycan dilinin qorunması dövlət səviyyəsində prioritet siyasətin tərkib hissəsi olan dil siyasəti çərçivəsində əhəmiyyətli dərəcədə qorunur. Bunu dil haqqında qəbul edilmiş olduqca vacib qanun, sərəncam, fərman, Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsi, eləcə də kütləvi informasiya vasitələrinin işinin təşkilində dil amilinin diqqət mərkəzində olması ilə bağlı çoxsaylı dövlət sənədlərində yer alması ilə əlaqələndirmək olar. Cənab prezident İlham Əliyevin 9 aprel 2013-cü il tarixli “Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı”nın təsdiq edilməsi haqqında” Sərəncamı digər sənədlərlə bərabər xüsusi əhəmiyyəti ilə diqqəti çəkir. Məlum olduğu kimi, bu cür vacib sənədlərlə dil dövlət qayğısı ilə yanaşı, onun dövlət dili səviyyəsində istifadəsinin təşkili və bütün bu sahədə qazanılmış uğurlar təkzibedilməzdir. Mingəçevir şəhərində 2002-ci ildə [9], Naxçıvan MR-da, Naxçıvan şəhərində 2003-cü ildə [10] ana dilinə olan hörmətdən qoyulmuş “Ana dili” abidələri təkcə Azərbaycan memarlıq sənətinin inkişafının deyil, eyni zamanda dilçilik elminə və Azərbaycan dilinə olan qayğının bariz nümunələridir.

Azərbaycan dilinə dövlət səviyyəsində diqqət və qayğı göstərilməsi dilin qorunmasının bir tərəfidir. Digər tərəfi isə, dil daşıyıcılarının özlərinin dil siyasətinin həyata keçirilməsinə təkan verməsi məsələsidir. Əslində, dövlət səviyyəsində aparılan dil siyasəti öz sərhədlərini yalnız dilin qorunması istiqamətində tərtib edilmiş sənədlərlə də məhdudlaşdırmır, uşaq baxçaları, ümumtəhsil orta məktəbləri, liseylər və digər ibtidai və orta təhsil müəssisələrindən başlamış ali təhsil müəssisələrinə qədər bütün tədris ocaqlarında ana dilinin, dövlət dilinin – Azərbaycan dilinin sevdirməsində, istifadəsində və inkişafında lazımi təbliğatın təşkili də adı çəkilən siyasətin tərkib hissəsi kimi həyata keçirilir. Dil daşıyıcılarının özlərinin dil siyasətinin həyata keçirilməsində fəal iştirakı Azərbaycan dilinin qorunmasını tamamlayır. Yəni dilin qorunması dövlətin dil siyasəti ilə başlayır və dil daşıyıcılarının ona riayət etməsi ilə tamamlanır.

Leksik səviyyədə qlobal dilin təsiri dövlət səviyyəsində terminlər vasitəsilə dilin lüğət tərkibinə əlavə olunması üçün Terminologiya Komissiyasının nəzarətinə verilir. Terminlərin, əsasən, alınma sözlərdən təşkil olunduğunu əsas götürərək onu normal qəbul etmək olar. Beləliklə, dövlət səviyyəsində dilin qorunmasını, onun alınma sözlərə münasibətini və dilin lüğət tərkibinə nəzarətini qənaətbəxş hesab etmək olar, bu sahədə olan problem bu siyasətin tamamlanmasında dil daşıyıcılarının üzərinə düşən məsuliyyəti lazımi səviyyədə yerinə yetirməməsi və nəticədə, xeyli sayda varvarizmlərin meydana gəlməsidir. Dildə yer alan varvarizmlərdən imtina üçün bəzən xeyli zaman lazım gəlir. Ona görə də onların dildə yer almasının qarşısını almaq onlardan imtina etməkdən daha tez mümkün olur.

Azərbaycan dilini qlobal dilin hücumundan qorumaq üçün ümumi olaraq 2 müddəa dil siyasətinin həyata keçirilməsinin özək xəttini təşkil edir:

1. Dövlət səviyyəsində aparılan dil siyasətinin yüksələn xətlə dinamik nəzarətinin təşkili məsələnin faiz etibarilə yarından çoxunu təşkil edir.

2. Dil daşıyıcıları istinad olaraq dövlətin təyin etdiyi terminlərə əsaslanmaqla dil siyasətinin tamamlanmasında dəstək olduqlarını nümayiş etdirməlidirlər.

Qloballaşma sərhəd və məkan fərqi olmadan sürətlə cərəyan etdiyindən aparılan dövlət siyasəti hər 2 müddəanın vəhdətindən kənarında effektiv deyil. Buna görə də hər bir Azərbaycan vətəndaşı dövlət dilinin qorunmasında xüsusi fəallıq göstərməlidir. Eyni zamanda dövlət də öz nəzarətinin dinamik inkişafını artan xətlə təşkil etməlidir. Qloballaşma nə qədər sürətlə yayılırsa, dil siyasəti də o qədər yeniliklərə cavab vermək iqtidarında olmalıdır. Bunun üçün də davamlı yenilənmə baş verməlidir. Dil daşıyıcıları isə mümkün qədər ana dilinə sadıqlıq nümayiş etdirməli, yeniliklərlə rastlaşdıqda yeni sözlərin dilə daxil edilməsini izləməli, zəruri hallarda öz variantlarından istifadə etməlidir. Lakin dövlət dil siyasətindən xəbərdar olmaq, mütəmadi yenilikləri izləmək vəhdət olaraq dilin qorunması istiqamətində aparılan dil siyasətinin həyata keçirilməsində çox böyük fayda verəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Mourdoukoutas P. The good, the bad and the ugly side of globalization. <https://www.forbes.com/sites/panosmourdoukoutas/2011/09/10/the-good-the-bad-and-the-ugly-side-of-globalization/>
2. Delhumeau H. Language and globalization. <https://hdlhumeau.wordpress.com/2011/07/22/language-and-globalization/>
3. Valiyeva N. Synergetics of the language, national consciousness and culture by globalization. Bakı: Nurlar, 2016, 232 p.
4. Məhərrəmli Q. Mediada işlənən alınma sözlər. İzahlı lüğət. Bakı: Elm, 2008, 256 s.
5. Orucov Ə., Abdullayev B., Rəhimzadə N. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. 4 cildə. I cild. Bakı: Şərq-Qərb, 2006, 744 s.
6. Orucov Ə., Abdullayev B., Rəhimzadə N. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. 4 cildə: II cild. Bakı: Şərq-Qərb, 2006, 792 s.

7. Orucov Ə., Abdullayev B., Rəhimzadə N. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. 4 cildə: III cild. Bakı: Şərq-Qərb, 2006, 672 s.
8. Orucov Ə., Abdullayev B., Rəhimzadə N. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. 4 cildə: IV cild. Bakı: Şərq-Qərb, 2006, 712 s.
9. Azərtac. Mingəçevirdə Ana Dili abidəsi açılmışdır.
https://azertag.az/xeber/MINGACHEVIRDA_ANA_DILI_ABIDASI_ACHILMISDIR-893181
10. Azərtac. Ana dilimizə abidə ucaldılır.
https://www.azertag.gov.az/xeber/ANA_DILIMIZA_ABIDA_UCALDILIR-301414

РЕЗЮМЕ
ВЛИЯНИЕ ГЛОБАЛИЗАЦИИ НА АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ ЯЗЫК
НА УРОВНЕ ЛЕКСИКИ

Агаев Д.С.

Ключевые слова: *глобализация, лексический уровень, влияние, защита языка, языковая политика*

В статье исследуется влияние английского языка на лексический уровень азербайджанского языка. Также рассматриваются вопросы защиты языка и языковая политика. Отмечается, что по возможности необходимо ограничить влияние английского языка, т.к. он негативно сказывается на состоянии современного азербайджанского языка в период глобализации. Автор показывает проблемы и их решение в общем тезисе. Советы по защите языка следует рассматривать как одно из основных решений. Современные заимствованные слова и их происхождение показаны статистически. Автор показывает количество заимствованных слов, принадлежащих к английскому языку. Кроме того, в статье рассматриваются иностранные слова, которые часто используются, но не добавлены к языковой базе азербайджанского языка.

SUMMARY
THE INFLUENCE OF GLOBALIZATION IN AZERBAIJANI LANGUAGE
IN LEXICAL LEVEL

Aghayev D.S.

Key words: *globalization, lexical level, influence, protection of language, language policy*

The influence of the English language in lexical level of the Azerbaijani language is discussed in this article. The protection of language and language policy, prevention of the negative form of the influence of the English language into Azerbaijani during globalization are also discussed in this article. The author shows the problems and their solution in a common thesis. The advice about protecting language should be considered as a prime solution. Modern borrowed words and their origins are shown statistically. The author shows the number of the borrowed words which belong to the English language. Besides the foreign words which are frequently used but haven't been added to the basic word stock of the Azerbaijani language are also shown by the author.

Daxilolma tarixi:	İlkin variant	06.07.2017
	Son variant	19.03.2018